

ОДА НОБУНАГА В ЯПОНСЬКІЙ АНТИХРИСТІЯНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ НА ПРИКЛАДІ «ЗАПИСІВ ПРО РОЗКВІТ І ПАДІННЯ ХРАМУ ПІВДЕННИХ ВАРВАРІВ»

Вступ

Середньовічний японський володар XVI століття Ода Нобунага – одна з найяскравіших постатей в історії Східної Азії. У сучасній Японії він має статус національного героя, як, скажімо, Богдан Хмельницький в Україні. Про Нобунагу щороку пишуться десятки наукових монографій і статей, випускаються телепередачі, відеоігри. Цей популярний образ рішучого провідника і реформатора активно використовується сучасними японськими політиками у передвиборчих кампаніях [Асахі Шімбун 2005.8.14, 2; Майнічі Шімбун 2005.8.22, 2; Теміс, 2005.10, 92].

Формування привабливого, позитивного образу Нобунаги було результатом зусиль японської історіографії 2-ї половини XIX століття. На тлі реставрації Мейджі в Японії, відродження прямого імператорського правління та вестернізації тодішня японська історіографія зображала його реставратором імператорського престолу у XVI столітті, прихильником запровадження в Японії європейських досягнень [Танака 1924, 2–5, 278; Ніхон джідай-ші 1926, 1–16, 228–231]. Усупереч своєму мілітарному характеру, культ Нобунаги не був демонтований навіть після поразки імператорської держави в Другій світовій війні. У другій половині XX століття японський істеблішмент перетворив цього «рояліста-західника» на «реформатора-західника», зробивши його образ одним із яскравих символів повоєнної Японії [Окуно 1955, 30, 32, 213–214; Вакіта 1975, 299–301, 306–307; Вакіта 1977, 306].

Якими були уявлення про Оду Нобунагу до середини XIX століття, до того, як імперські історики створили з нього загальнонаціональний зразок для наслідування? Чи завжди цей середньовічний володар сприймався японцями як «позитивний персонаж»? Відповіді на ці питання дасть пропонування стаття.

В японській історичній літературі періоду Едо (1603–1867) у жанрі антихристи-

янських популярних повістей є твори, що розповідають про історію християнства в Японії та причетність до неї Оди Нобунаги. З цих повістей ми обрали «Записи про розквіт і падіння Храму південних варварів» (南蛮寺興廢記, *Намбанджі кохайкі*; далі – «Записи») – твір XVIII століття. Цей твір був надзвичайно популярний серед різних прошарків японського суспільства: його читали і простолюдини, і самураї, а науковці та політики активно використовували твір в антизахідній риторичі.

Відповідно до мети, завданнями цієї статті є ознайомлення українських науковців з антихристиянською літературою Японії періоду Едо та проведення на основі «Записів» критичного аналізу постаті Оди Нобунаги. Стаття дасть змогу побачити відмінність історичних стереотипів пізньосередньовічної Японії від історіографічних установок сучасності, а також зрозуміти рівень об'єктивності історичних уявлень японців XVIII – середини XIX століття. Додатком до статті є перший український переклад «Записів». Переклад було зроблено на основі найстарішого друкованого япономовного видання «Записів», що побачило світ 1868 року.

«Записи» як історичне джерело»

Згідно з класифікацією антихристиянської літератури, запропонованої А. Ебісавою, «Записи» належать до так званих популярних повістей 1680–1867 рр. [Ебісава 1991, 253, 260]. Вони були покликані створювати небезпечний образ християн і європейців в очах звичайних японців, а також викликати почуття вдячності існуючому режимові за далекоглядну політику «ізоляції Японії». Переважна більшість цих антихристиянських повістей анонімні, однак їхні головні ідеї, пов'язані з легітимізацією державної політики «ізоляції» та викриттям європейської загрози, вказують на те, що автори безпосередньо або опосередковано працювали на центральну вла-

ду. Ці твори були написані у XVIII столітті – у час, коли традиційна економіка і суспільство Японії увійшли у системну кризу [Хатанака 1970, 217–256], тому одним із завдань такої літератури було відволікти населення від повсякденних соціально-економічних негараздів шляхом переакцентації його уваги на «зовнішню небезпеку». Враховуючи високий рівень писемності та грамотності японського населення XVII–XIX ст. [Кімура 2006, 238–264], а також велику кількість копій антихристиянських творів [Намбанджі кохайкі... 1964, 2; Ебісава 1991, 260–265], можна стверджувати, що вони мали значний вплив на японське суспільство пізнього Середньовіччя та Нового часу.

Автор «Записів» і рік першого видання невідомі. Єдину інформацію про процес редагування «Записів» можна отримати з післямови цього твору. У ній анонімний упорядник зазначає, що «Записи» є компіляцією популярної повісті «Записи про основи християнства» (切支丹根元記), відредагованої ним і доповненої інформацією з робіт японського географа Нішікави Джьокена. Оригінал «Записів про основи...» не зберігся, але, судячи із зауважень післямови, їхній зміст подібний до змісту християнської повісті під назвою «Оповідання про Храм південних варварів» [Ніхон шісо тосо шірьо 1930, 319–369], виданої 1768 р. Праця ж Нішікави, про яку згадує післямова «Записів», ймовірно, є «Розширеним дослідженням торгівлі китайців і варварів» 1708 р., у якій подається детальна інформація про географію європейських країн і наводиться карта земної кулі [Нішікава 1944, 61–196].

На початку XX ст. вважалося, що «Записи» складені на основі зазначеного «Оповідання» [Шінчокі (2)... 1911, 3–4], проте це припущення спростував А. Ебісава. На думку цього дослідника, «Записи» були написані на межі XVII–XVIII ст. на основі спільного з «Оповіданням» джерела – втрачених «Записів про основи...», а згодом відредаговані і перейменовані невідомим упорядником у середині XVIII ст. [Намбанджі кохайкі... 1964, 3]. Втім, припущенню А. Ебісава суперечать слова автора післямови «Записів», який виступає не редактором готових «Записів», а їхнім

автором та упорядником. Відповідно можна стверджувати, що «Записи» були написані цією невідомою особою, автором післямови, у першій половині – середині XVIII століття на базі «Записів про основи...» та наукової роботи Нішікави. Сам автор, ймовірно, був науковцем або людиною, близькою до науки, мав інтерес до географії і був у міру критичним щодо свого першоджерела.

Текст «Записів» можна умовно поділити на три частини. Перша висвітлює швидке поширення і латентну небезпеку християнства в Японії за правління Оди Нобунаги, друга описує махінації місіонерів та їхнє вигнання з країни в часи Тойотомі Хідейоші, а третя знайомить із випадками переслідувань японських християн і Шімабарським повстанням. Твір переповнений численними перекрученнями фактів, неточними іменами, топонімами та датами, які місцями суперечать одна одній. Ймовірно, такі помилки породжені браком надійних джерел: Японія перебувала в «ізоляції» від Заходу, християнські твори були знищені, а ввозити нові, включно з гуманітарною, зокрема філософською, літературою з Європи чи Америки, було заборонено [Кондо 1981, 7–13]. У повісті християнські місіонери зображені чаклунами, які заманюють людей до своєї церкви матеріальною вигодою. Упорядник «Записів» сумнівався в агресивних планах європейців щодо завоювання Японії, а тому, на відміну від інших авторів антихристиянських повістей, зробив акцент на «підступному» способі проповідання християнства, філософській поверховості цього вчення та неконкурентоспроможності його у порівнянні з буддизмом. Твір переконує читача в небезпечності християнства і підводить до логічного висновку, що політика закриття країни від Заходу – розумне рішення влади, яке врятувало країну та народ від європейських «ошуканців».

Порівняно з іншими антихристиянськими повістями, копій та списків «Записів» збереглося небагато. Це списки Т. Угая, А. Ебісава та М. Курокави [Намбанджі кохайкі... 1964, 3]. Найповнішим з них є перший список, популяризований у другій половині XIX ст. одним із лідерів антихристиянського руху, чиновником Міністерства

освіти Японії та патріархом секти Чистої землі Угасм Тецуджьо [Намбанджі кохайкі... 1868]. Цей список був опублікований у низці фундаментальних збірників джерел та хрестоматій з історії Японії – «Шісекі шюран» (1885), «Кайтей шісекі шюран» (1902), «Едо-но омокаге» (1915), «Кірішітан бунко» (1926), «Ніхон шісо тосо шірьо» (1930) та інших. Список Курокави вважається найстарішою, але маловідомою копією «Записів»; він був виданий 1911 року у серії джерел з історії Японії «Ніхон рекіші бунко». Список Ебісави – маловідома копія «Записів», яка, на відміну від попередніх списків, містить незначні розходження у власних назвах, а також не містить опису теологічного диспуту за участі Нобунаги.

Незважаючи на незначну кількість списків, цитування «Записів» і переказування їхнього змісту було досить поширеним явищем в антихристиянській риторичі японських інтелектуалів. Зокрема, філософ Міура Бай'ан у роботі «Записки літньої зливи» (1784) переповідав зміст «Записів», називаючи їх «Ібукі могоуса», а історик Кавакіта Ондзан цитував «Записи» у власному історичному творі «Хроніка замку Хара» (1846), присвяченому християнському повстанню на Шімабарі 1637–1638 рр. [Ніхон шісо тосо шірьо 1930, 433–479; Кавакіта 1926]. Робота Міури, фактологічну частину якої складала «Записи», була включена до «Збірки розбиття погані» (1856), виданої лідером японських ізоляціоністів і батьком останнього японського шюгуна Токугавою Наріакі, який поширив збірку серед придворної аристократії, чиновників шюгунату і регіональних володарів *даймьо* [Цююгучі 1989, 30–31]. Вищезгаданий голова буддистів-антихристиян Т. Угай опублікував текст «Записів» у «Збірнику особистих поглядів на боротьбу з поганню» (1861), а релігієзнавець Канідзакі Іссаку в збірці «Твори з розбиття погані» (1893) наводив роботу Міури як доказ небезпечності християнського вчення [Міядзава 1989, 252–254; Хаджя сошью 1893, кн. 1, 107–110]. Таким чином, «Записи» були не лише популярною повістю, що формувала уявлення пересічних японців про християнство, а й служили одним з основних джерел з історії християнства в Японії в умовах її

«ізоляції» і використовувались японськими науковцями й політиками для доведення «лихої сутності» європейського вчення.

Образ Нобунаги

Постаті Оди Нобунаги присвячена перша частина «Записів», що розповідає про процвітання християнської церкви в Японії. Аналізуючи головні епізоди твору, ми покажемо уявний образ цього полководця, а зіставивши дані «Записів» із даними автентичних джерел XVI–XVII ст., визначимо адекватність і об'єктивність цього образу.

Для порівняльного аналізу ми використовували такі першоджерела: «Історію Японії» Луїша Фроїша, «Записи про князя Нобунагу» Оти Гюїчі та «Записи про Нобунагу» Одзе Хоана. Перша праця – це історія християнської церкви в Японії, що була написана португальським місіонером у 1593 р., а останні два твори – життєписи Нобунаги, що були укладені його колишніми підопічними на початку XVII століття.

У «Записах» можна виділити такі епізоди, пов'язані з особою Нобунаги: 1) завоювання столиці в 1568 році і столичного регіону в 1571–1575 рр.; 2) запрошення християнського місіонера з Нагасакі; 3) надання аудієнції священику Уругану, видача йому дозволу на проповідування християнського віровчення та розбудову християнського храму в Кіото; 4) конфлікт із монастирем Енрякуджі через назву християнського храму; 5) запрошення до Японії нових місіонерів та надання їм у володіння гори Ібукі; 6) задум згорнути процес поширення християнства та скликання з цього приводу таємної наради; 7) диспут між християнами і буддистами; 8) використання місіонерів-християн для капітуляції Такаями Ікона під час заколоту Аракі; 9) дозвіл християнам на проповідування вчення та загибель Нобунаги і його сина в монастирі Хонноджі 1582 р.

Перший епізод «Записів» описовий. Коротка біографічна довідка про Нобунагу достовірна, оскільки узгоджується з іншими джерелами [Ота 1997, 84–119], але є неповною. У ній відсутні згадки про війну з буддистами секти Ікко та Осацького монастиря в 1571–1580 рр. і ліквідацію шюгунату Муромачі в 1573 р.

Перші оціночні судження зустрічаються в другому епізоді повісті, де Нобунага постає як шахрай. Заради бажання побачити чудернацького іноземця він виготовляє фальшивий документ від імені свого безпосереднього начальника, шьогуну, обманює володаря Нагасакі та силою відбирає у його посольства християнського місіонера. У третьому епізоді Нобунага, задобрений подарунками європейця, дозволяє йому проповідувати християнство. Надалі, нехтуючи думкою своїх васалів, Нобунага зводить для нього церкву.

Таким чином, автор антихристиянської повісті підводить читача до думки, що паростки «лихого вчення» з Європи були посаджені в Японії волею «лихого правителя» Нобунаги. Проте ця теза «Записів» суперечить першоджерелам. Згідно з «Історією Японії» Л. Фроїша перші європейські місіонери працювали в столичному регіоні з перервами від кінця 1550-х рр., ще до появи в столиці Нобунаги. Тому останній не мав потреби викликати їх із Нагасакі, вдаючись до листа-підробки. Крім того, християнські священники зустрілися з Нобунагою у 1568 році не за його бажанням, а за власним, прохаючи дозволу повернутися до Кіото і проповідувати у його володіннях [Кан'яку Фроїсу Ніхон-ші 2000, т. 1, 72–80, т. 2, 127–136, 317–325].

Щодо стосунків полководця із шьогунном Ашікагою Йошіаки, то «Записи про князя Нобунагу» зазначають, що шахраєм був саме останній. Шьогун час від часу порушував домовленості про розподіл повноважень між ним і Нобунагою, прагнучи позбутися його опіки [Ота 1997, 135–137]. Втім, думка «Записів» по лиху природу Нобунаги перегукується з висновками Х. Одзе, який закидає йому недотримання постулатів конфуціанства: відсутність людяності, надмірне захоплення військом, нехтування гармонійними стосунками з васалами, неповагу до божеств і духів тощо [Одзе 1981, т. 2, 131–136].

Четвертий епізод присвячений протистоянню Нобунаги і «японського буддистського Афону», монастиря Енрякуджі на горі Хіей. У 1572 році війська Оди спалили його дощенту, зруйнувавши практично всі храми і бібліотеки та вирізавши світських і духовних осіб. Укладач не згадує про цю

розправу, яка, ймовірно, була добре відома пересічним японцям XVIII ст., але акцентує увагу на причині конфлікту. Згідно із «Записами» вона криється в егоїстичних авторитарних нахилах Нобунаги, який, за словами настоятеля монастиря, «має владу і робить так, як йому заманеться». Полководець нехтує традиціями, зокрема інститутом імператора Японії, і самочинно використовує імператорський девіз правління *ненто* для назви християнського храму.

Попри таке трактування причин конфлікту автором «Записів», воно цілковито розходиться з даними першоджерел, які зазначають, що підґрунтям протистояння Нобунаги з Енрякуджі була політика. Так, Г. Ота пише, що 1571 р., під час погоні полководця за військом ворожих родів Адзаї й Асакура, монастир Енрякуджі дав останнім притулок. Попри обіцянки Нобунаги нагородити ченців землею за перехід на його бік, ті відмовилися і поплавилися за це наступного року: монастир було спалено [Ота 1997, 118, 123–124]. Ця розправа могла також бути результатом боротьби Нобунаги за Кіото, реальний контроль над яким, за повідомленнями Л. Фроїша, здійснював Енрякуджі [Кан'яку Фроїсу Ніхон-ші 2000, т. 1, 31, т. III, 120].

П'ятий епізод розповідає про запрошення Нобунагою нових місіонерів, їхнє прибуття до Японії та зустріч із ними, а також надання християнам гори Ібукі під лікарняний сад. Оціночних суджень автор «Записів» не дає, однак перекидає факти так, аби виставити Нобунагу прибічником європейського «поганства». Проте згідно з історією Л. Фроїша нові священники прибували до Японії з ініціативи Товариства Ісуса, а не на запрошення місцевих володарів, таких як Нобунага. Хоча ті й надавали дозвіл на місіонерську діяльність та гарантії захисту [Кан'яку Фроїсу Ніхон-ші 2000, т. 1, 27, 74–77, т. 2, 91]. Іноді такі володарі давали християнам землі у приватну власність, як у випадку з пожертвуванням Омурою Йошісадою портового містечка Нагасакі отцям-сзуїтам у 1580 р. [Гоні 2002, 231], або виділяли європейцям ділянки під розбудову церков та навчальних закладів [Ота 1997, 301–302, 342]. Втім, повідомлень з автентичних джерел про передачу Нобунагою гори Ібукі християнам немає.

Скоріш за все, дані «Записів» – це легенда XVII–XVIII ст., пов'язана з поголосом про християн як чаклунів та славою цілющих трав гори Ібукі, відомих ще з раннього Середньовіччя [Ніхон рекіші чімей тайкей, т. 25, 904].

У шостому епізоді укладач «Записів» концентрується на критиці Нобунаги. Він звинувачує полководця у поширенні християнства, називаючи його «незрячим та нерозважливим, [який] не відрізняв істинне [вчення] від погані». Втім, коли Нобунага дізнається про закордонне фінансування єзуїтської місії, підозрілі плани християнського «Великого короля» та навернення місцевих мешканців у християнство за гроші, він збирається знищити місію. Для цього проводиться таємна нарада під його головуванням, на котрій васали пропонують сюзеренові організувати теологічний диспут між християнами і буддистами, за результатами якого заборонити європейське вчення. Принагідно вони не забувають нагадати йому про його диктаторську поведінку: «...ви задумали надзвичайно [наполегливо] поширювати [християнство] і не спромоглися розрізнити істину від погані, [ми] не могли зупинити вас, [бо] ви позакривали усім [васалам] роти».

Джерелом, на основі якого автор «Записів» склав розповідь про переосмислення Нобунагою власної поведінки, ймовірно, є «Записи про походження християнства». Вони були складені після 1614 р. з пропагандистською метою: пояснити населенню небезпеку християнства і виправдати заборону цього вчення шьогунатом. У цьому творі вперше з'являється повідомлення про Нобунагу, який сумнівається в християнстві і планує знищити його [Гоної 2002, 254]. Це повідомлення перекочувало в більшість японських антихристиянських праць XVIII–XIX ст., проте дані авторитетних першоджерел Л. Фроїша та Г. Оти не підтверджують його. Вони вказують, що полководець прихильно ставився до християн, цікавився європейською культурою і не мав наміру ліквідувати церкву, бо активно використовував її у власній політичній грі, як, наприклад, під час грудневих подій 1578 р. Низка дослідників, таких як Т. Окуно й А. Ебісава, намагались опосередковано довести на прикладі наступника

Нобунаги, Тойотомі Хідейоші, що християнство суперечило ідеології держави, яку будували Нобунага й Хідейоші [Окуно 1955, 159–162; Намбанджі кохайкі... 1964, 40–41]. Однак ця їхня теза не знаходить підтвержень у планах самого Нобунаги щодо християнства, а наявний фактичний матеріал вказує на симпатії полководця до місіонерів [Кан'яку Фроїсу Ніхон-ші 2000, т. 2, 206–210, т. 3, 40–41, 115; Ота 1997, 319, 342].

Оповідання «Записів» про організацію християнсько-буддистського диспуту за суддівства Нобунаги міститься в сьомому епізоді. Полководець виступає в ньому як арбітр, який не помічає фіаско християнської сторони, головний диспутант котрої подоланий буддистським ченцем. Це оповідання відсутнє в першоджерелах та інших антихристиянських повістях. Воно могло бути складене на базі давніх японських переказів про дебати єзуїта Л. Фроїша та ченця Нічідзьо 1569 року. Японська усна традиція, відображена в «Записах», подає ці дебати так, що перевага в них належала буддистам, проте європейські джерела, тобто дані самого учасника подій Л. Фроїша, свідчать про перемогу християн. Оскільки після дебатів Нобунага не почав переслідувати християн, а натомість дозволив місіонерам проповідницьку діяльність і взяв їх під свою опіку [Кан'яку Фроїсу Ніхон-ші 2000, т. 2, 175–180, 204, 231], то оповідання «Записів» видається фікцією, спрямованою на дискредитацію як християнства, так і самого Нобунаги.

Восьмий епізод повісті – одна з достовірних частин твору. Його сюжетом є політична інтрига Нобунаги із залученням на свій бік християнського полководця Такаями Укона у 1578 році. Як повідомляють Ота Г. і Л. Фроїш, у листопаді 1578 р. один із підконтрольних Нобуназі регіональних володарів, Аракі Мурашіге, зрадив його і перейшов на бік антинобунагівської коаліції. Підопічним цього зрадника був Такайма Укон, який, попри прихильність до Нобунаги, не міг підтримати його, оскільки Аракі тримав у заручниках родичів Такаями. Знаючи про прихильність Укона до себе та вплив місіонерів на своїх вірних, Нобунага на початку грудня 1587 р. особисто наказав священику Органтіно схи-

лити християнського полководця до своєї коаліції. У разі виконання операції правитель обіцяв місіонерам право будувати храми будь-де, а в разі невиконання – знищення церкви і віруючих. Наказ Нобунаги було успішно виконано за декілька днів, а заручників Такаями згодом було звільнено (Ота 1997, 240–242; Кан'яку Фроїсу Ніхон-ші 2000, т. 3, 35–70). У «Записах» подано короткий опис цих подій з невеликими огріхами. Зокрема, передача наказу здійснювалася Нобунагою через Оцу Денджуро особисто, а не через Сугаю Кумона. По-друге, Нобунага не був розгніваний на Такаюму і християн, а виказував їм співчуття, хоча й погрожував їх знищити у випадку провалу операції [Кан'яку Фроїсу Ніхон-ші 2000, т. 3, 42–49]. Слова наказу Нобунаги, які наводяться в «Записах», ймовірно, взято з твору Х. Одзе [Одзе 1981, т. 2, 29–30] та відредаговано у відповідності до головної сюжетної лінії повісті.

Останній, дев'ятий, епізод згадує про те, як Нобунага облишив задуми ліквідувати християнство через успіх із Такаюмою, завдяки чому європейські священники продовжили «знищити» буддистські секти аж до кінця його правління. Це звинувачення відповідає дійсності лише частково. Місіонерська діяльність членів Товариства Ісуса завдавала певної шкоди буддистським монастирям, відбираючи у них паству, яка фінансово підтримувала ці монастирі. Однак християни ніколи не вдавалися до фізичного знищення опонентів чи їхніх культурних споруд у володіннях Нобунаги.

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що «Записи» змальовують негативний образ Нобунаги – своєрідного антигероя, авторитарного володаря-егоїста, який з власної волі поширив «поганське вчення» в Японії. З огляду на первинні джерела цей образ є більшою мірою надуманим, однак саме він був панівним у японській антихристиянській літературі XVII–XVIII ст. Наприклад, Б. Міура писав, що «через одну погрішність Нобунаги [християнська] отрута полилася в Піднебесну, убиваючи незліченну кількість людей» [Ніхон шісо тосо шірьо 1930, 451], а невідомий автор популярної повісті «Справжні записи про прибуття християнства до

Японії» зазначав, що Нобунага був «дуже лихим в душі, руйнував святилища і монастирі, відбираючи їхні землі, часто поводився як йому заманеться; мабуть, тому його полишив добрий дух-охоронець, і диявол оволодів ним, так що він привів на цю землю чуже поганство, поширив секту християнську, через яку загинула величезна кількість людей, що їм і числа немає» [Дзокудзоку гуншьо руйджю 1907, т. 12, 551]. Ці уявлення про Нобунагу-антигероя базувались на компілятивній праці Х. Одзе – «Записах про Нобунагу» 1615 р. та роботі урядового історика-конфуціанця Араї Хакусекі – «Додатковому трактаті для читання історії» 1712 р. [Араї Хакусекі дзеншо, т. 3, 551–569]. Ця критика полководця як морально недосконалої особи поєднувалась із антихристиянськими ідеологічними установками шьогунату Токугава, що в результаті перетворювало Нобунагу на негідника, «великого засновника і захисника» християнства. Навіть після переосмислення ролі Нобунаги та зняття з нього неоконфуціанських моралістичних кліше, чому сприяло видання у 1827 р. «Неофіційної історії Японії» Рая Санйо, цей полководець розглядався японськими інтелектуалами як головний винуватець поширення християнства в країні [Хаджа сошьо 1893, т. 1, 3–4, 128, 157, 332–333; Цуюгучі 1989, 26, 28].

Висновки

На прикладі «Записів» ми розглянули постать Оди Нобунаги в японській антихристиянській літературі пізнього Середньовіччя. На відміну від його сучасного образу національного героя Японії, у XVIII–XIX ст. він зображався антигероєм – «лихим» правителем, що поширив у країні «небезпечне» християнство. Попри його воєнні досягнення, Нобунага вважався жорстоким і нерозважливим тираном.

Враховуючи політику шьогунату Токугава, спрямовану на винищення християнства, та традиційну популярність заборонених тем у японському суспільстві, антихристиянські повісті читалися багатьма японцями, що сприяло поширенню вищезазначених уявлень про Нобунагу. Джерелам, на яких базувалися ці твори,

бракувало ґрунтовності, а існуюча в країні заборона на християнські книги та цензура унеможлиблювала будь-які об'єктивні дослідження з історії християнства та періоду правління Нобунаги. Як наслідок, антихристиянська література рясніла фактологічними помилками, а почасти звичайними вигадками. Втім, розрахована на внутрішнє споживання, вона мала неабиякий успіх поміж різних прошарків населення Японії. Таким чином, негативні стереотипи, породжені цією літературою, залишалися стійкими в Японії навіть із настанням епохи модернізації та вестернізації у 2-й половині XIX ст.

Запропоновані українському читачеві «Записи» є зразком такої антихристиянської літератури. Вони є відображенням історичної пам'яті японців XVIII–XIX ст. про події XVI ст., а також свідченням міжцивілізаційного непорозуміння.

Переклад «Записів»

Переклад українською мовою здійснено за найстарішим друкованим виданням «Записів» із коментарями Т. Угая 1868 р., що зберігається в Інституті історіографії Токійського університету. Книга видана на японському міноському папері розміром 24x34 см, жовтуватого кольору; містить 44 аркуші, складені навпіл і сплетені міньським способом по краях у вигляді гармоні в один зошит. Друк ксилографічний. Обкладинка м'яка, синього кольору; на титульному боці ієрогліфами написано: «Записи про розквіт і падіння Храму південних варварів – одиничний твір» (*Намбанджі кохайкі – тан*).

На форзаці зазначена назва твору і напис камбуном: «Поширюється у друкованому вигляді односторонніми. Передрук видання заборонений». Пронумеровані аркуші в нижній частині полів. Текст розміщений вертикально, рядками, справа наліво. Перший складений аркуш містить передмову Т. Угая, написану японським камбуном на двох сторінках. У верхній частині полів цього аркуша написано: «Записи про Храм південних варварів» (*Набмаджікі*). З другого складеного аркуша, під заголовком «Записи про розквіт і падіння Храму південних варварів» (*Намбанджі кохайкі*), починається текст повісті, написаний ієрогліфами та катаканною, що закінчується на тридцять шостому аркуші. Післямова укладача надрукована на тридцять сьомому і тридцять восьмому аркушах камбуном. У кінці книги поміщено додатковий твір «Сутність поганства» (*Джякьо дайі*) С. Серсо. Він займає дванадцять аркушів.

При перекладі українською також використували менш відомий список Курокави, виданий у 1911 р. в серії «Бібліотека історії Японії» Курокави, і переклад сучасною японською мовою з коментарями А. Ебісави, видання 1964 р.

Перший переклад «Записів» іноземною мовою було здійснено у 1895 р. французом А. Міло (*Milloud A. Revue de l'histoire des religions.* – Paris, 1895).

Слова і вирази, що взяті у квадратні дужки [...], відсутні в оригіналі, але необхідні для розуміння змісту «Записів». Речення, що взяті у круглі дужки (...) і виокремлені курсивом, є примітками японського анонімного упорядника. Пряма мова та іншомовні терміни також позначені курсивом.

Скорочення:

- ВСІЯ – *Кокуші дайджітен* (Великий словник історії Японії).
- ВТСЯ – *Кадоава Ніхон чімей дайджітен* (Великий топонімічний словник Японії Кадоава).
- ЗКН – *Шінчо кокі* (Записи про князя Нобунагу).
- ЗСОН – *Ода Нобунага сого джітен* (Загальний словник про Оду Нобунагу).
- ІЯФ – *Кан'яку Фуроїсу Ніхон-ші* («Історія Японії» Л. Фроїша).
- ЕК – *Койомі но хякаджітен: 2000 ненбан*, (Енциклопедія календаря: видання 2000).
- СБІ – *Іванамі буккьо джітен* (Словник буддизму Іванамі).
- СІТІ – *Diccionario historico de la Compania de Jesus: biografico-tematico.*

Література

Аїба Н. Фуджю-фусе-ха джюнкьо но рекіші (Історія мучеництва течії фуджю-фусе). Токіо, 1976.

Анно С. Батерен цуйхо-рей: 16 сейкі-но нічі-о тайкецу (Наказ про вигнання отців-священників. Японсько-європейське протистояння XVI століття). Токіо, 1989.

Араї Хакусекі дзению (Повне зібрання праць Араї Хакусекі): у 5 т. Токіо, 1905–1907. Т. 3.

Асахі Шімбун. Токіо, 2005.8.14. № 42871 (ранковий випуск).

Вакіта О. Шьокухо сейкен но бунсекі (Аналіз режимів Оди і Тойотомі): у 2 т. Токіо, 1975–1977.

Гоної Т. Ніхон кірішітан-ші но кенкю (Дослідження історії японських християн). Токіо, 2002.

Дзокудзоку гуншо руйджі (Продовження Гуншо руйджі): В 16 т. Токіо, 1906–1909. Т. 12 (1907).

Ебісава А. Кірішітан намбан бунгаку нюмон (Вступ до християнської літератури південних варварів). Токіо, 1991.

Ебісава А. Кірішітан-но дан'ацу то тейко (Гноблення та опір християн). Токіо, 1981.

Ебісава А. Кірішітан но шыкай кацудо ойобі намбан ігаку (Суспільна діяльність християн та медицина південних варварів). Токіо, 1944.

Ебісава А. Ніхон кірішітан ші (Історія християнства в Японії). Токіо, 1976.

Едо-но омокаге (Відлуння Едо) / За ред. Товариства вивчення літератури Едо. Токіо, 1915.

Іванамі буккьо джітен (Словник буддизму Іванамі (СБІ)) / Упор. Х. Накамура. Токіо, 1989.

Ітадзава Т. Нічі-ран бунка кошьо-ші но кенкю (Дослідження японсько-голландських культурних відносин). Токіо, 1959.

Кавакіта О. Хара-джьо кіджі (Хроніка замку Хара) / За ред. А. Хіяне (Серія: Кірішітан бунко. Збірки 4, 5). Токіо, 1926.

Кайтей шісекі шюран (Переглянутий збірник історичних творів) / За ред. Х. Кондо. Токіо, 1901–1903. 12 книга (1902).

Канда Т. Шімабара-но ран: кірішітан шінко то бусо хокі (Шімабарське повстання: християнська віра та збройний виступ). Токіо, 2005.

Кан'яку Фуруісу Ніхон-ші (Історія Японії Фроїша (ІЯФ). Повний переклад): У 12 т. / Пер. із старопорт. К. Маруда, М. Кавасакі (Серія: Бібліотека Тюко). Токіо, 2000.

Кімура М. Кінсей чїкі кьоїку-ші но кенкю (Історія регіональної освіти в новому часі). Кіото, 2006.

Койомі-но хяккаджітен: 2000 ненбан. (Енциклопедія календаря: видання 2000 (ЕК)) / Товариство календаря. Токіо, 1999.

Кокуші дайджітен (Великий словник історії Японії (ВСІЯ)): У 15 т., 17 кн. / Комітет укладання ВСІЯ. Токіо, 1979–1997.

Кондо Й. Едо-но кіншьо (Заборонені книжки Едо). Токіо, 1981.

Кугьо бунін: У 4 т. / Кокуші тайкей: шінтей дзохо (Велика серія історії Японії: оновлена і доповнена). Токіо: Йошікава кобункан, 1974. – Т. 3.

Майнічі Шімбун. Токіо, 2005.8.22. № 46549 (вечірній випуск).

Мацубара Т. Юїкьо-ні манабу: Шяку сон сайго но ошіе (Вивчаючи Сутру запевітного вчення: Останнє напуття Шак'ї). Токіо, 2003.

Міядзава М. Кікі ішікі то шіте но хай'ярон то хан юда (Антихристиянство та антисемітизм як усвідомлення небезпеки) // *Хай'ярон но кенкю* (Дослідження антихристиянства в Японії) / Інститут гуманітарних наук Університету Дошїшя, Токіо, 1989.

Мураяма С. Хіейдзан-ші: татакаї то інорі но сейкі (Історія гори Хіей: святе місце війни і молитви). Токіо, 1994.

Накамура Т. Сакоку то кокусай канкей (Політика «сакоку» і міжнародні відносини). Токіо, 1997.

Намбанджі кохайкі (Записи про процвітання і падіння храму південних варварів) / З комент. Д. Кію. Кіото, 1868.

Намбанджі кохайкі (Записи про процвітання і падіння храму південних варварів) / За ред. А. Хіяне (Серія: Кірішітан бунко. Збірка 2). Токіо, 1926.

Намбанджі кохайкі; Джякьо тай'ї; Мьотей мондо; Хадайусу (Записи про процвітання і падіння храму південних варварів; Сутність лжевчень; Дебати Мьошю і Юдея; Розбиття Деуса) / Пер. зі старояп. Ебісава А. (Серія: Тойо бунко 14). Токіо, 1964.

Нішікава Д. Ніхон суйдо-ко; Суйдо кайбен; Дохо ка-і цушьо-ко (Дослідження природи Японії; Тлумачення природи; Розширене дослідження торгівлі китайців і варварів) / Комент. Т. Іджіми, Т. Нішікави. Токіо, 1944.

Ніхон джідай-ші (Історія періодів Японії): У 8 т. Токіо, 1926. Т. 8: *Ватанабе Й. Адзучі-Момояма джідай-ші* (Історія періоду Адзучі-Момояма).

Ніхон рекіші чімей тайкей (Енциклопедія історичних топонімів Японії (ЕІТЯ)): У 50 т. / Вид-во Хейбоншя. Токіо, 1979–2005.

Ніхон шісо тосо шірьо (Джерела з ідеологічної боротьби в Японії): В 10 т. / За ред. Д. Вашіо. Токіо, 1930. Т. 10.

Ода Нобунага сого джітен (Загальний словник про Оду Нобунагу (ЗСОН)) / Упор. М. Окада. Токіо, 1999.

Одзе Х. Шінчокі (Записи про Нобунагу): У 2 т. / Комент. А. Кангорі. Токіо, 1981.

Окуно Т. Нобунага то Хідейоші (Нобунага і Хідейоші) / Серія: Ніхон рекіші шіншьо 9. Токіо, 1955.

Ота Г. Шінчо кокі (Записи про князя Нобунагу (ЗКН)) / Комент. Т. Кувата. Токіо, 1997.

Саекі Х. Монгору шюрай то тоцугекі (Шок монгольського нашествия). Токіо, 2003.

Сонші, Гоші (Сунь-цзи, У-цзи) / Серія: Шіншяку камбун тайкей. Токіо, 1977.

Сугісакі Ю. Ота Гюїчі то „Шінчокі” хенсан (Ота Гюїчі та укладання „Записів про Нобунагу”) // Комонджьо кенкю (Дослідження рукописів). Токіо, 2007.7. № 63.

Танака Й. Ода джідай (Епоха Оди). Токіо, 1924.

Теміс. Токіо, 2005. 10. № 14 (10).

Тендай дзасукі (Записи патріархів секти Тендай) // *Шінко Гуншьо руйджю* (Гуншьо руйджю з новими коментарями): У 24 т. Токіо, 1980. Т. 3.

Фуджіта Х. Хабіан то Хакуо // **Кокуго то кокубунгаку** (Фабіан і Хакуо // Японська мова і японська література). Токіо, 1953. № 30.

Хаджя сошьо (Твори з розбиття поганства): У 2 т. / За ред. І. Кандзакі. Токіо, 1893. Т. 1.

Хара-джьо хаккуцу: сайкай но одо кара джюнкьо но бутай е (Розкопки замку Хара: від королівства західних морів до арени мучеництва) / За ред. С. Ішії, Х. Хатторі. Токіо, 2000.

Хатанака С. Кікі но шінка то шьо-кайкю но тай'о (Поглиблення кризи і реакція класів) // **Бакухан-сей шякай** (Суспільство системи бакухан) / За ред. Рекіші кенкюкай, Ніхонші кенкюкай (Серія: Кодза Ніхонші 4). Токіо, 1970.

Цююгучі Т. Мітогаку-ха но хай'ярон: Токугава Наріакі то Аїдзава Шьошісай о чущін ні шіте (Антихристиянство школи мітогаку: на прикладі Токугави Наріакі й Аїдзави Шьошісай) // **Хай'ярон но кенкю** (Дослідження антихристиянства в Японії) / Інститут гуманітарних наук Університету Дошіша. Токіо, 1989.

Шінмура І. Дзоку-намбан кокі (Продовження розширених записів про південних варварів). Токіо, 1925.

Шінмура І. Намбан кокі (Розширені записи про південних варварів). Токіо, 1925.

Шінчокі (2); Ода Данджьо-кі; Кійосу кассен-кі; Дока соканкі; Намбанджі кохайкі; Сокен'ін-ден цуйдзенкі (Записи про Нобунагу (т. 2); Записи про Оду Данджьо; Записи Дока Сокан; Записи про процвітання і падіння храму південних варварів; По-

минальні записи про пана Соке'їн) / За ред. М. Курокави (Серія: Ніппон рекіші бунко). Токіо, 1911.

Шісєкі шюран (Збірник історичних творів): У 133 т. / За. ред. Х. Кондо. Токіо, 1881–1885. Т. 111, (1885), 317 книга.

Diccionario historico de la Compania de Jesus: biografico-tematico: In 4 / Charles E. O'Neill, Joaquin Ma. Dominguez, directores. Roma – Madrid, 2001.